

Tadeusz Dobrogowski

Dwa cmentarzyska kultury pomorskiej w Szemudzie, pow. morskiego

z 23 rycinami

Deux cimetières de la culture poméranienne à Szemud, distr. Maritime

Avec 23 figures

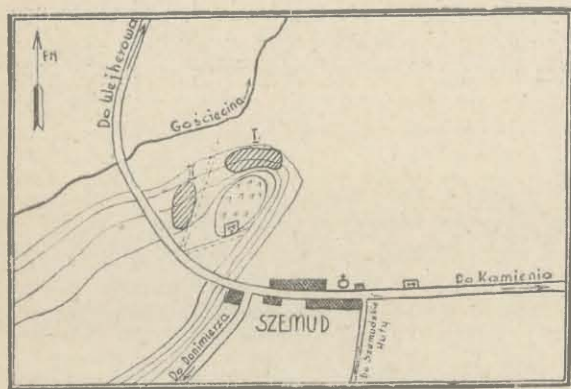
Północne powiaty województwa pomorskiego: morski, kartuski i inne znane są w literaturze przedhistorycznej jako obszary, na których w największym skupieniu występują groby skrzynkowe, tutaj bowiem była kolebka kultury pomorskiej (groby skrzynkowe).

W odległości 14 km od Wejherowa w kierunku południowym nad rzeczką Gościcino leży miejscowość Szemud, gdzie dość często przy pracach rolnych napotyka się na groby skrzynkowe.

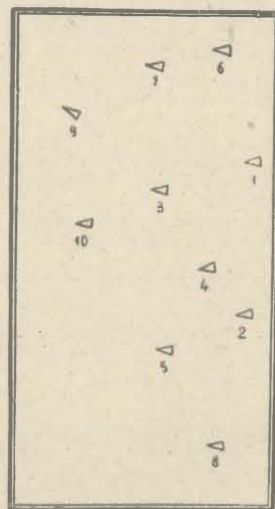
Miejscowość ta występuje w starszej literaturze przedhistorycznej pod nazwą Szynwałd¹⁾.

Pracowałem tutaj w latach 1934—1936, a ponieważ zajęcie moje wymagało ścisłego współ-

życia z mieszkańcami środowiska, dowiadywałem się od nich o częstym natrafianiu na płyty kamienne i skorupy zniszczonych naczyń. Prosiłem ich, by o każdym znalezisku powiadomiali mnie i w ten sposób zapobiegłem zniszczeniu podziemnych pomników kultury.

Ryc. 1. Plan obu cmentarzysk grobów skrzynkowych w Szemudzie w pow. morskim. — Fig. 1. Plan de situation des deux cimetières de la culture poméranienne à Szemud, distr. Maritime.

Ryc. 2. Szemud, pow. morski. Plan cmentarzyska I. — Fig. 2. Szemud, distr. Maritime. Plan du I cimetière.

W październiku 1934 r. p. Leonard Potrykus przy orce jesiennej napotkał na płytę kamienną, która była nakryciem grobu. Pracę przerwał, a o znalezisku piszący zawiadomił państwowego konserwatora prof. dr. Z. Zakrzewskiego w Poznaniu. Po kilku dniach tenże przybył i prze-

¹⁾ Godfryd Ossowski: Mapa archeologiczna Prus Zachodnich, Kraków, 1881, str. 60.

prowadził badania terenowe na polu p. L. Potrykusa. Okazało się, że na tym polu jest cmentarzisko grobów skrzynkowych (rys. 1). W latach 1936—38 dorywczo przez kilka dni były prowadzone prace planowe nad odkryciem cmentarzyska pod kierownictwem prof. dr. Z. Zakrzewskiego, a finansowane przez Pom. Wojew. Biuro Funduszu Pracy. W tym czasie i na polu p. Rylmana (dawniej Mikleja) w Szemudzie odkryto i zbadano kilka grobów, także skrzynkowych. Dla odróżnienia cmentarzysk należących do dwóch gospodarzy, pierwsze z nich nazwę Szemud I (rys. 2), a drugie Szemud II (rys. 12). Są one położone na pochyłościach wzniesień, zwróconych w stronę północną od wsi (rys. 1). W lasku sosnowym, położonym na zachód od cmentarzyska Szemud II znaleziono skorupy kultury łużyckiej z V okresu brązu.

Przy opracowaniu cmentarzysk korzystałem z notatek poczynionych przez prof. dr. Z. Zakrzewskiego, za co mu serdecznie dziękuję.

Zabytki pochodzące z tych grobów skrzynkowych znajdują się w Muzeum Miejskim w Toruniu.

Opis grobów i ich zawartości

Rozkopano ogółem 21 grobów, z tego 10 na cmentarzysku I, a 11 na cmentarzysku II.

S z e m u d I (plan na ryc. 2)

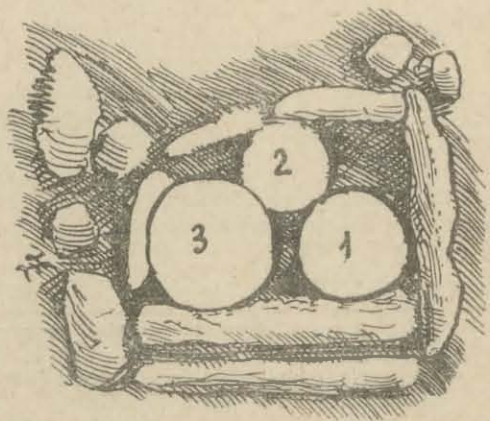
Grób I (rodzinny) znajdował się w tym miejscu, gdzie wzgórze zaczyna lekko opadać ku północy, na 40 cm pod powierzchnią ziemi. Była to skrzynia prawie prostokątna o osi głównej ze wschodu na zachód, zbudowana z czterech płyt kamiennych zbiegających się ku sobie nieco w kierunku zachodnim. Ściany skrzyni obstawione były okrągłymi kamieniami polnymi, a najwięcej ich znajdowało się przy ścianie północnej. Za dno i przykrycie jej służyły płyty kamienne, a wewnątrz wypełniał piasek. Wymiary skrzyni: długość 70 cm, szerokość

w stronie wschodniej 60 cm, w stronie zachodniej 50 cm, głębokość 40 cm. Stały w niej trzy popielnice, obstawione małymi kamyczkami. Popielnica twarzowa (rys. 3) kształtu gruszkowatego, koloru brązowego, ma baniasty brzusiec i szyjkę zwężającą się stopniowo ku górze. Powierzchnia jej jest starannie gładzona. W górnej części szyjki wyobrażona jest twarz ludzka. Po obu stronach nalepionego nosa wyryto kółeczka i umieszczono wałeczki gliniane, oznaczające uszy przekłute trzykrotnie. W otworach tych mieszczą się kółeczka brązowe, z tego na dwóch są nanizane paciorki bursztynowe. U nasady szyjki w pewnym oddaleniu od siebie dwie ryte linie biegnące wokół i złączone z tyłu kwadracikiem o dwóch przekątniach. Jest to zapewne uproszczony rysunek napierśnika. Pole między liniami jest skośnie kreskowane i to dwukierunkowo. W górnej części brzuśca wyryty jest rysunek kolisty z prostym zakończeniem, przedstawiający szpilę z główką tarczowatą. Niżej otaczają brzusiec trzy ryte linie poziome, wyobrażające pas, a z ostatniej linii wybiegają dwie grupy skośnych linii. Popielnica przykryta była pokrywą kopulastą z zakładką zdobioną liniami rytymi. Między zakładką a brzegiem pokrywy jest zagłębienie dostosowane do ścian. Wymiary popielnicy: wysokość 30 cm, największe wyđęcie 27 cm, średnica otworu 12,4 cm, dno 10 cm, wysokość pokrywy 6 cm, średnica pokrywy 16 cm. Popielnica zawierała kości osobnika dorosłego, wśród których nie znaleziono żadnych ozdób. Popielnica druga i trzecia były zupełnie zniszczone, tak, że kształtu ich nie można było ustalić. Skorupy były koloru brązowego.

Grób II (rodzinny) znajdował się w głębokości 35—40 cm pod powierzchnią ziemi. Posiadał formę skrzyni prawie prostokątnej o osi głównej ze wschodu na zachód. Ściany stanowiły płyty kamienne, które w kierunku zachodnim nieco zbiegały się do siebie (rys. 4). Trzy

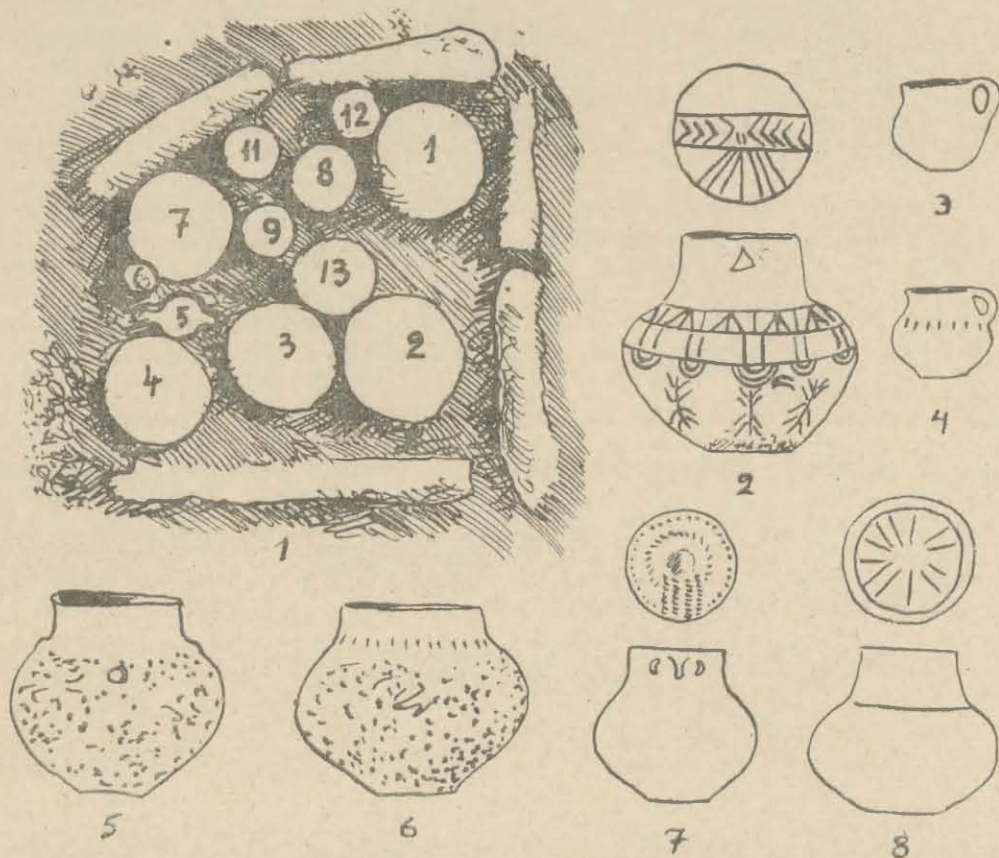
Ryc. 3. Szemud, pow. morski. Urna twarzowa z gr. I $\frac{1}{4}$ w. n. — Fig. 3. Szemud, distr. Maritime. Urne à visage de la tombe I. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 4. Szemud, pow. morski. Grób II. — Fig. 4. Szemud, distr. Maritime. Tombe II.

ściany zabezpieczone były kamieniami polnymi, a szczególnie zachodnia ściana poprzeczna. Długość skrzyni 70 cm, szerokość w stronie wschodniej 60 cm, w stronie zachodniej 55 cm, głębokość 35 cm. W skrzyni znajdowały się trzy popielnice zupełnie zniszczone koloru bru-

1. Popielnica twarzowa (ryc. 5a) kształtu gruszkowatego z powierzchnią gładzoną, ciemną. Szyjka słabo odznacza się od brzuśca i zwęża się ku górze. Na niej wyobrażona jest twarz ludzka. Po obu stronach nalepionego nosa wyrte są kółka, wyobrażające oczy,

Ryc. 5. Szemud, pow. morski. Grób III. — Fig. 5. Szemud, distr. Maritime. Tombe III.

natnego, które spoczywały na płycie kamiennej, a wsparte były kamykami. Obok skorup popielnicy napotkano na zniszczoną pokrywą kopulastą z zakładką koloru ciemnego, o wysokości 35 cm; dalszych wymiarów nie można podać z powodu wielkiego zniszczenia.

Grób III (rodzinny, rys. 5, 1) znajdował się w głębokości 40 cm pod powierzchnią ziemi. Skrzynia zbudowana była z płyt kamiennych, niedbale ze sobą zestawionych, i zwężała się ku zachodowi. Zachodniej ściany nie stanowiła płyta, lecz zwykle kamienie polne, nakrycie zaś tworzyła płyta kamienna. Wymiary skrzyni: długość 1,10 m, szerokość w stronie wschodniej 100 cm, szerokość w stronie zachodniej 70 cm, głębokość 40 cm. Na dnie skrzyni ustawionych było 13 naczyń, podpartych małymi kamieniami, w tym trzy popielnice twarzowe. Wnętrze skrzyni wypełniał piasek.

i umieszczone uszy w postaci wałeczków glinianych z trzema przekłuciami, w których były kółeczka brązowe (kolczyki). Szyjka obwie-

Ryc. 5a. Szemud pow. morski. Popielnica twarzowa z gr. III. — Fig. 5a. Szemud, distr. Maritime. Urne à visage de la tombe III.

dziona jest pięcioma liniami, oddalonymi od siebie po 1,5 cm. Zakończenia tych linii połączone są ze sobą kółkami. Trzy pola między liniami są zakreskowane prosto, czwarte zaś skośnie. Jest to zapewne wyobrażenie napiersnika. Największe wydęcie brzuśca obwiedzione jest dwiema liniami poziomymi, oddalonymi od siebie 3 cm, a przestrzeń między nimi wypełniają trzy linie faliste. Poniżej z lewej strony znajduje się rysunek grzebienia z piętnastoma zębami, trójkątnym grzbietem z końcami zagiętymi do środka i kółeczkiem w górnej części. Pozostałą część brzuśca pokrywają zdobiny dwóch jodełek od siebie odwrócone. Wymiary: wysokość 31,5 cm, największe wydęcie 29 cm, średnica otworu 11,5 cm, średnica dna 15 cm. Popielnicę przykrywa ciemna pokrywa stożkowata z zakładką. Brzeg jej otaczają dwie ryte linie. Część pokrywy przyozdobiona jest liniami, które biegną ze środka pokrywy prostopadle do twarzy. Przez środek pokrywy biegnie zdobina: 9 kótek, a za nią mamy 2 grupy kresiek. Wysokość pokrywy 7,5 cm, średnica 11,5 cm.

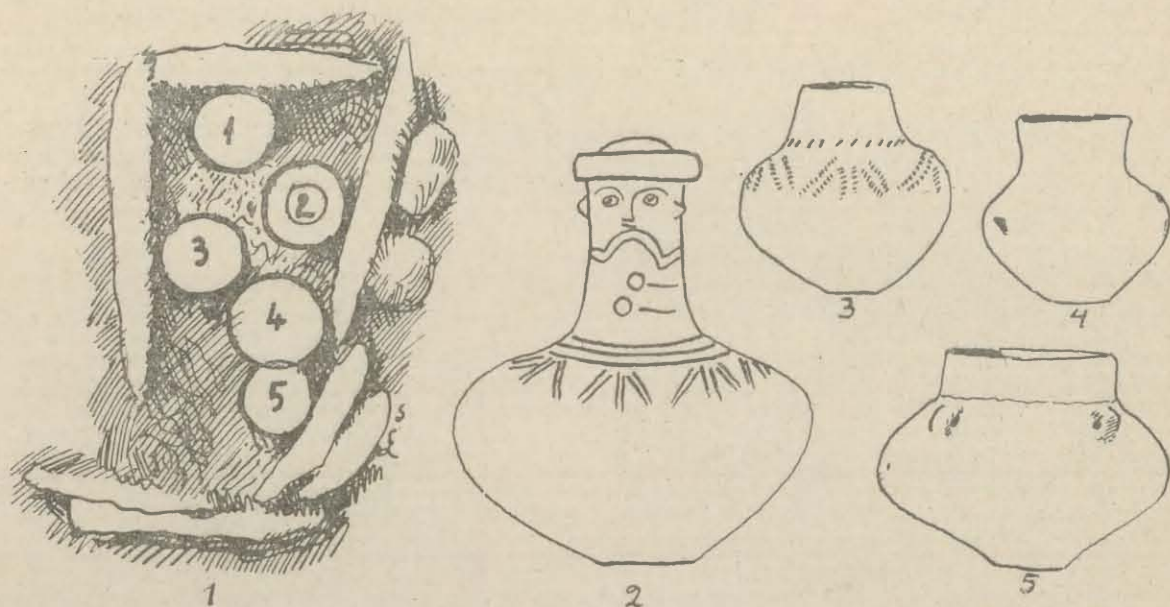
2. Popielnica baniasta (rys. 5, 5) koloru brunatnego z chropowatym brzuścem i gładką, niezbyt wysoką szyjką. Na granicy szyjki i brzuśca są cztery guzy. Przykrywała ją misa brunatna, z której zachowały się tylko skorupy. Wymiary: wysokość 22,5 cm, największe wydęcie 24,3 cm, średnica otworu 13,5 cm, średnica dna 8,19 cm. Zawierała kości osobnika dorosłego.

3. Popielnica gruszkowata (rys. 5, 8), koloru żółto-brunatnego, ma silnie zaokrąglony brzu-

siec i szyjkę zwężającą się ku górze. Powierzchnia starannie gładzona. Wymiary: wysokość 25 cm, najw. wydęcie 28 cm, średnica dna 12 cm, otwór 9,6 cm. Zawierała kości osobnika dorosłego ułożone w porządku anatomicznym. Przykrywała ją pokrywa kopulasta z zakładką zdobioną rytymi liniami, które rozchodziły się promienisto z zagłębienia pokrywy. Brzeg ma zgrubiały i podniesiony nieco ku górze, na którym wyryta jest linia biegnąca wzdłuż krawędzi. Średnica pokrywy 21,6 cm, wysokość 6 cm.

4. Popielnica twarzowa (rys. 5, 2) koloru ciemno brunatnego, kształtu dwustożkowego z zaokrąglonym brzuścem, posiada cylindryczną szyjkę, na której jest wyobrażona twarz ludzka. Od nasady szyjki do największego wydęcia brzuśca biegną wokoło w pewnym odstępie trzy ryte linie poziome. Pole między dwiema pierwszymi liniami pokryte jest frędzlami, oddzielnymi od siebie liniami pionowymi. Na drugim polu występują parami pionowe ryte linie. Niżej są zwisające łuczki, a pod nimi zdobina w postaci jodełek. Część brzuśca przy dnie jest lekko chropowata, reszta zaś gładzona. Wymiary: wysokość 27 cm, najw. wydęcie 28 cm, wysokość szyjki 2 cm, średn. otworu 13,5 cm. Popielnica przykryta była pokrywą kopulastą z zakładką. Zdobyły ją ryte linie i kąty wsuwane. Wymiary: średnica pokrywy 16,9 cm, wysokość 5 cm.

5. Kubek brunatny (rys. 5, 4) stał między 4 a 7 popielnicą. Posiadał płasko-kulisty brzusiec, cylindryczną szyjkę i taśmowe ucho. U nasady szyjki ornament paznokciowy, powierzch-

Ryc. 6. Szemud, pow. morski Grób IV. — Fig. 6. Szemud distr. Maritime. Tombe IV.

nia gładzona. Wymiary: wysokość 8 cm, wy-
dęcie 9,6 cm, otwór 5,6 cm, dno 4 cm.

6. Drugi kubek (rys. 5, 3) jest prawie iden-
tyczny z pierwszym, lecz niezdobiony.

7. Popielnica baniasta (rys. 5, 6) jest koloru
brunatnego. Posiada chropowatą powierzchnię
i gładzoną niewysoką szyjkę. Między brzusem
a szyjką jest zdobina paznokciowa. Zawierała
kości osobnika dorosłego. Przykrywała ją misa,
z której zachowały się tylko skorupy. Wy-
miary: wysokość 25 cm, najw. wydęcie 30 cm,
średnica otworu 17 cm, średnica dna 10 cm.

8. Popielnica twarzowa (rys. 5, 7) kształtu
gruszkowatego ze słabo oznaczającą się szyjką
posiada powierzchnię brunatną, gładzoną. Na
szyjce wyobrażona twarz ludzka. Wymiary:
wysokość 12,5 cm, najw. wydęcie 13 cm, śred-
nica otworu 8 cm, średnica dna 6,5 cm. Za-
wierała kości dziecięce. Przykrywała ją kopu-
lasta pokrywa z zakładką. Na środku miała
włębienie, z którego rozchodziły się cztery
pasma kłutych linii do krawędzi pokrywy,
wzdłuż której biegły dwa pasma linii również
kłutych. Pasma kłute skierowane były ku twa-
rzy popielnicy. Wymiary: wysokość pokrywy
2,5 cm, średnica 9,5 cm.

Reszta naczyń była zupełnie zniszczona i nie
da się opisać.

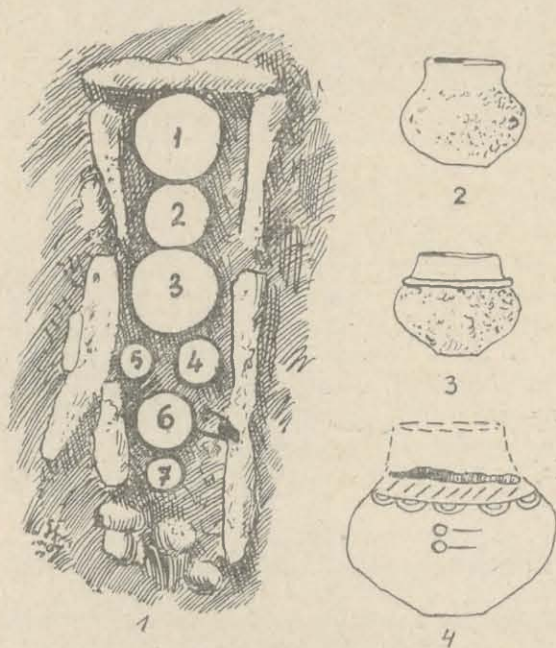
Grób IV (rodzinny, rys. 6, 1) znajdował się
35 cm pod powierzchnią ziemi. Zbudowany był
z płyt kamiennych o osi głównej ze wschodu
na zachód. Jedną ze ścian bocznych podparły
dwa kamienie. Skrzynia zwała się w stronę
zachodnią, a zamykały ją dwie płyty. Wnętrze
wypełniał piasek. Dno skrzyni aż do popielnicy
czwartej włącznie wypełniała glina, a resztę dna
tworzył piasek. Na wierzchu znajdowały się
dwie płyty kamienne, jako przykrycie grobu.
Wymiary skrzyni: długość 1,10 m, szerokość
w stronie wschodniej 60 cm, szerokość w stro-
nie zachodniej 40 cm, głębokość 55 cm. We-
wnątrz grobu znajdowało się 5 popielnic.

1. Popielnica wykonana z gliny brunatnej.
Wymiarów ani kształtu nie można ustalić, gdyż
popielnica była bardzo zniszczona. Z materiału
kostnego wynika, że mieściła w sobie kości
osoby dorosłej. Obstawiona była kamieniami.

2. Popielnica twarzowa (rys. 6, 2) ma brzu-
siec baniasty i długą szyjkę wyraźnie odznacza-
jącą się od brzucha. Na szyjce wyobrażona twarz
ludzka. Pod nosem rysunek oznaczający być
może wąż (?). W dolnej części szyjki poniżej
wąsa wyrte są dwie szpile. U nasady szyjki bie-
gną trzy linie, z których w pewnych odstępach
zwieszają się linie promieniste. Powierzchnia
popielnicy gładzona, koloru brunatnego. Przy-
kryta była kopulastą pokrywą. Wymiarów
nie można podać, gdyż doszczętnie została
zniszczona przez nieuważnych ludzi pchanych

ciekawością, a jedynie dzięki poprzedniemu na-
rysowaniu piękny ten okaz możemy reprodu-
kować. Zawierała kości osobnika dorosłego.

3. Popielnica (rys. 6, 3) kształtu gruszkow-
atego, koloru brunatnego, gładzona posiada
słabo odznaczającą się szyjkę stożkowatą. U na-
sady szyjki, przechodzącej niewidocznie w brzu-
siec, ornament poziomy ze skośnie kłutych
kresek, z którego biegną w pewnych odstępach
pionowe i skośnie pasma ukośnych kresek. Wy-
miary: wysokość 25,2 cm, najwyższe wydęcie
25,2 cm, średnica otworu 9,9 cm, średnica dna
7,2 cm. Przykrywała ją pokrywa koloru bru-
natnego, o której kształcie nic powiedzieć nie
można, gdyż uległa zupełnemu zniszczeniu. Po-
pielnica zawierała kości osobnika dorosłego.

Ryc. 7. Schemud, pow. morski. Grób V. — Fig. 7.
Schemud, distr. Maritime. Tombe V.

4. Czwarta popielnica (rys. 6, 5) ma po-
wierzchnię ciemno-brunatną, gładzoną, a brzu-
siec w przybliżeniu dwustożkowy. U nasady
szyjki nalepione dwa ucha. Znajdowały się
w niej kości osoby dorosłej. Przykryta była ko-
pulastą pokrywą, z której zachowały się tylko
ułamki. Wymiary: wysokość 25,2 cm, najw.
wydęcie 35 cm, średnica dna 13 cm, średnica
otworu 21 cm, wysokość szyjki 6 cm.

5. Ostatnia popielnica (rys. 6, 4) z zaokrą-
glonym brzemieniem i wydrebioną szyjką rozsze-
rzającą się ku górze miała powierzchnię gład-
zoną koloru ciemnego. Dno popielnicy obsta-
wione było kamieniami. Wymiary: wysokość
15 cm, najw. wydęcie 15 cm, średnica otworu
9 cm, średnica dna 5,5 cm. Były w niej kości

dziecka. Przykrywała ją kopulasta pokrywa, która uległa zniszczeniu.

Grób V (rodzinny) o osi głównej z półn. wschodu na połudn. zachód. Zbudowany był z 7 płyt kamiennych (rys. 7, 1) i zwężał się stopniowo w stronę zachodnią. Dno wyłożone było płytami kamiennymi, nakrycie zaś stanowiły trzy płyty. Znajdował się 40 cm pod powierzchnią ziemi. W grobie stało siedem popielnic, ustawionych rzędem. Wymiary grobu: długość 150 cm, szerokość w stronie pół-wschodniej 45 cm, szerokość w stronie pół-zachodniej 30 cm, głębokość 40 cm.

1. Pierwsza popielnica twarzowa (rys. 7, 4) miała zaokrąglony brzusiec koloru ciemnego. Powierzchnia jej jest gładzona. Wewnątrz widać doskonale nakładane taśmy gliniane. Szyjka uległa zniszczeniu. U nasady szyjki, w pewnym oddaleniu od siebie, dwie ryte linie, a między nimi kreski skośne. Niżej wokoło brzusca biegną podwójne łuki, a pod nimi znajduje się rysunek dwóch szpil. Wymiary: najw. wyđęcie 28 cm, średnica dna 8 cm. Znajdowały się w niej kości osoby dorosłej.

2. Rozbitej popielnicy twarzowej (nr 2 na planie grobu) nie udało się odbudować ze skorup. Była koloru ciemno brunatnego z kopulastą pokrywą. U nasady szyjki biegły skośne linie. Zawierała kości osoby dorosłej.

3. Trzecia popielnica, rozbита, była koloru brunatnego z gładzoną powierzchnią. W popielnicy były kości osoby dorosłej. Pokrywa na niej była kopulastą, a pozostały po niej tylko resztki.

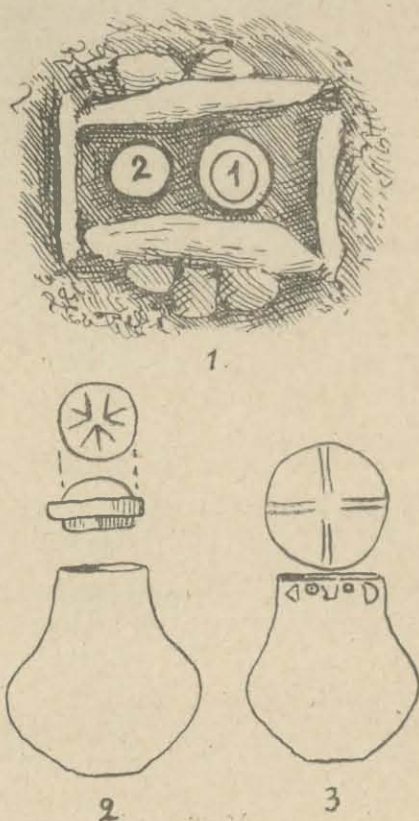
4. Baniasta popielnica (rys. 7, 2) koloru brunatnego, starannie gładzona, posiadała wyraźnie odznaczającą się szyjkę. Wymiary: wysokość 18 cm, wyđęcie 22 cm, średnica dna 11 cm, średnica otworu 12,4 cm. Przykryta była najprawdopodobniej brunatną misą z wgiętą nieco szyjką.

5. Popielnica baniasta (rys. 7, 3) koloru brunatnego z wálkiem glinianym skośnie karbowanym u nasady wyodrębnionej szyjki. Powierzchnia szyjki gładzona, brzusiec chropowaty. Z misy przykrywającej popielnicę również brunatnej z wgiętą nieco szyjką, zachowały się tylko skorupy. Wymiary: wysokość 22,5 cm, najw. wyđęcie 30 cm, średnica dna 12 cm, otwór 12,5 cm.

6—7. Dwie popielnice były całkiem zniszczone. Kolor ich, podobnie jak poprzednich, był brunatny, powierzchnia chropowata. Pomiędzy nimi znajdowało się dużo kości spalonych.

Grób VI (rodzinny) odkryty w głębokości 40 cm, zbudowany był z czterech płyt kamiennych (rys. 8, 1). Jego oś główna biegła ze

wschodu na zachód, przy czym grób w stronę zachodnią stopniowo się zwężał. Ściany dłuższe obwarowane były kamieniami. Dno grobu wyłożone płytą kamienną, pokrywą zaś stanowiły

Ryc. 8. Szemud, pow. morski. Grób VI. — Fig. 8. Szemud, distr. Maritime. Tombe VI.

trzy płyty. Długość grobu 65 cm, szerokość w stronie wschodniej 35 cm, szerokość zachodniej 25 cm, głębokość 35 cm. Skrzynia wypełniona była piaskiem. Wewnątrz stały 2 popielnice obstawione kamykami.

1. Pierwsza popielnica (rys. 8, 2) o powierzchni brunatnej, zawierała kości spalone. Wymiary: wysokość 19 cm, najw. wyđęcie 17,5 cm, średnica dna 6,5 cm. Przykrywała ją kopulasta pokrywa z zakładką, zdobiona trzema grupami linii rytych, otoczonych rowkiem. Wymiary: wysokość 5, 6 cm, średnica 8, 4 cm.

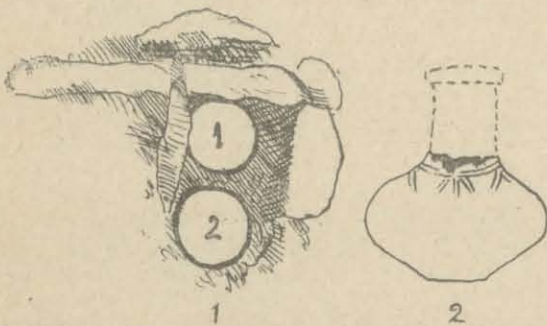
2. W drugiej popielnicy, twarzowej (rys. 8, 3) kształtu gruszkowatego, brunatnej, o powierzchni gładzonej, znajdowały się kości dziecka. Przy krawędzi otworu wyobrażona twarz ludzka, mianowicie nos, oczy i uszy. Wymiary: wysokość 15 cm, najw. wyđęcie 13 cm, średnica otworu 6,8 cm, średnica dna 6 cm. Popielnicę przykrywała kopulasta po-

krywa z zakładką. Z zagłębienia, znajdującego się w środku, rozchodziły się linie ryte w postaci podwójnego krzyża. Brzeg pokrywy ozdobiony kreskami. Wymiary pokrywy: wysokość 3 cm, średnica 9 cm. Obie pokrywy posiadają między zakładką a brzegiem wgłębienia dla szyjki popielnicy.

Grób VII (rodzinny, rys. 9, 1). Z grobu tego znajdującego się 40 cm pod powierzchnią ziemi o osi głównej ze wschodu na zachód zachowały się tylko dwie ściany skrzyni i to północna podłużna i zachodnia poprzeczna. Wymiarów grobu nie można podać z powodu wielkiego zniszczenia. Wewnątrz stały dwie rozbite popielnice. Pierwsza, koloru ciemnego z gładką powierzchnią była całkiem zniszczona. Z drugiej popielnicy (rys. 9, 2) zachował się brzusec baniasty o powierzchni ciemnej i gładzonej. U nasady szyjki trzy ryte linie poziome obiegające ją dokoła, z których rozchodzą się promienisto pasma linii w kształcie frendzli. Mieściła kości osoby dorosłej.

Grób VIII o osi głównej ze wschodu na zachód był całkiem zniszczony. Znalaziono w nim małą brunatną skorupę i kilka kosteczek.

Grób IX (rodzinny, rys. 10, 1) o osi głównej z południowego wschodu na północny zachód znajdował się 40 cm pod powierzchnią ziemi. Skrzynia zbudowana była z czterech płyt kamiennych. Dno wyłożone płytą kamienną, a pokrywą stanowiły trzy płyty zamykające szczelnie grób. Skrzynię wypełniał piasek. Wymiary grobu: długość 85 cm, szerokość w stronie wschodniej 60 cm, szerokość w stronie zachodniej 65 cm, głębokość 40 cm. W grobie znajdowały się cztery popielnice ustawione w dwu-

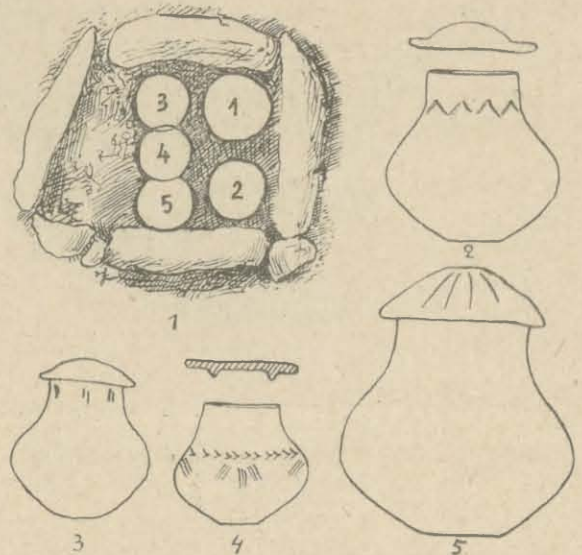

Ryc. 9. Szemud. pow. morski. Grób VII. -
Fig. 9. Szemud. distr. Maritime. Tombe VII.

rząd. Między popielnicą 3 a 4 na wysokości brzuśca leżał kamień większych rozmiarów.

1. Popielnica gruszkowata (rys. 10, 5) koloru brunatnego o powierzchni gładzonej mieściła w sobie kości osoby dorosłej. Wymiary: wysokość 24 cm, najw. wydęcie 34,4 cm, śred-

nica otworu 19 cm, średnica dna 11 cm. Pokrywa kopulasta z zakładką do środka, miała w środku wgłębienie, z którego wychodzi 9 rytowanych linii. Brzeg pokrywy nieco podniesiony ku górze. Między zakładką a brzegiem pokrywy

Ryc. 10. Szemud. pow. morski. Grób IX. -
Fig. 10. Szemud. distr. Maritime. Tombe IX.

jest wgłębienie na szyjkę popielnicy. Powierzchnia cała gładka, koloru ciemnobrunatnego. Wymiary: wysokość 7,5 cm, średnica 18,5 cm.

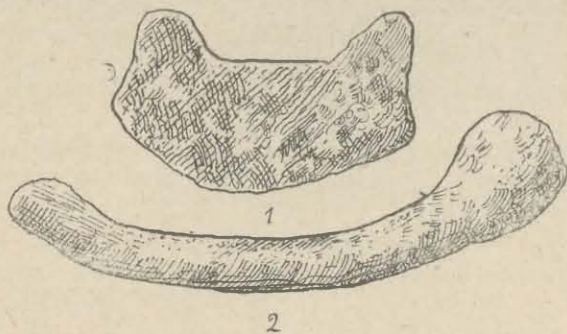
2. Druga popielnica (rys. 10, 2) również gruszkowata, była koloru brunatnego, gładzona i miała szyjkę zdobioną głęboko rytą linią zygzakowatą. Wymiary: wysokość 21,5 cm, najw. wydęcie 22,2 cm, średnica otworu 12 cm, średnica dna 9 cm. Przykrywała ją pokrywa kopulasta. Wymiary pokrywy: wysokość 3,5 cm, średnica 15 cm.

3. Popielnica twarzowa (rys. 10, 3) posiada powierzchnię gładzoną koloru brunatnego. Na szyjce wyobrażona twarz ludzka w postaci oczu, nosa i uszu z wałeczków glinianych. Wymiary: wysokość 17,4 cm, najw. wydęcie 17,5 cm, średnica otworu 10 cm, średnica dna 7 cm. Znajdowały się w niej kości dziecka. Kopulasta pokrywa posiadała silne spłaszczenie i ornament jodełkowy. Dokładnego rysunku i wymiarów nie można podać, gdyż uległa zniszczeniu.

4. Ciemna popielnica gruszkowata (rys. 10, 4) o powierzchni gładzonej zawierała kości dziecka. U nasady szyjki przechodzącej w brzusec pas zdobiny jodełkowej, z którego w pewnych odstępach bieżą rozchodzące się promienisto grupy linii. Wymiary: wysokość 17 cm, najw. wy-

dęcie 19,5 cm, średnica otworu 9 cm, średnica dna 5 cm. Pokrywała ją płaska pokrywa z zakładką koloru ciemnego.

Grób X był zupełnie zburzony, a między kamieniami znaleziono brzytwę żelazną (ryc. 11, 2) i część brązowego naszyjnika (ryc. 11, 1).

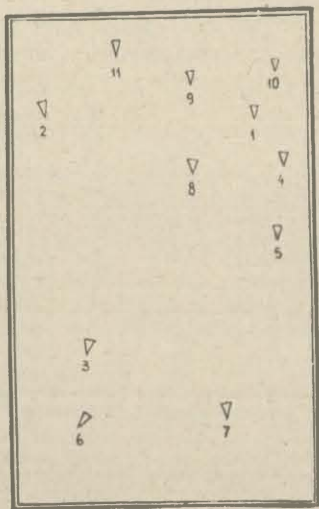

Ryc. 11. Szemud, pow. morski. 1. brzytwa żel., 2. ułamek naszyjnika brązowego ze zniszczonego grobu X. — Fig. 11. Szemud, distr. Maritime. Rasoir en fer (1) et fragment d'un collier de bronze (2) de la tombe X (détruite).

Kształt brzytwy przypomina trapez, grzbiet jej jest wgięty a ostrze łukowate. Długość brzytwy 4,8 cm, szerokość 2,3 cm. Część naszyjnika brązowego jest wygięta i wykazuje, podobnie jak i brzytwa, ślady działania stosu ognia.

Szemud II (plan rys. 12)

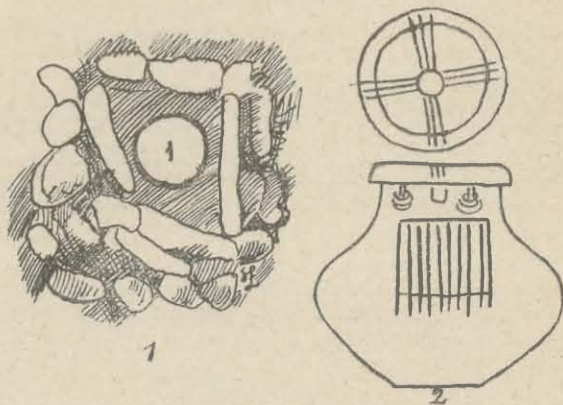
Grób I (jednostkowy, ryc. 13, 1) w głębokości 40 cm. Skrzynia o osi głównej z północy na południe zbudowana była z trzech płyt zbliz-

Ryc. 12. Szemud, pow. morski. Plan ementaryzka II. — Fig. 12. Szemud, distr. Maritime. Plan du II cimetière.

zających się nieco do siebie w stronie południowej. Ścianę północną i obwarowanie skrzyni stanowiły kamienie, występujące w większym ugrupowaniu przy ścianie południowej. Dno grobu tworzyła płyta kamienna, na której stała popielnica otoczona kamykami. Wnętrze wypełnione było piaskiem. Wymiary grobu: długość 55 cm, szerokość w stronie północnej 40 cm, szerokość w stronie południowej 32 cm, głębokość 35 cm. Pokrywą grobu stanowiły dwie płyty, z których górna była żarnem nieckowatym, a obok leżał rozcieracz.

Popielnica twarzowa (rys. 13, 2) gładzona, brunatna, kształtu gruszkowatego. Uszy miały po trzy otworki, w których tkwiły kółka brązowe bez paciorków, przy czym kółka w prawym uchu były mniejsze. Poniżej twarzy rysunek prostokąta, wypełnionego kreskami piono-

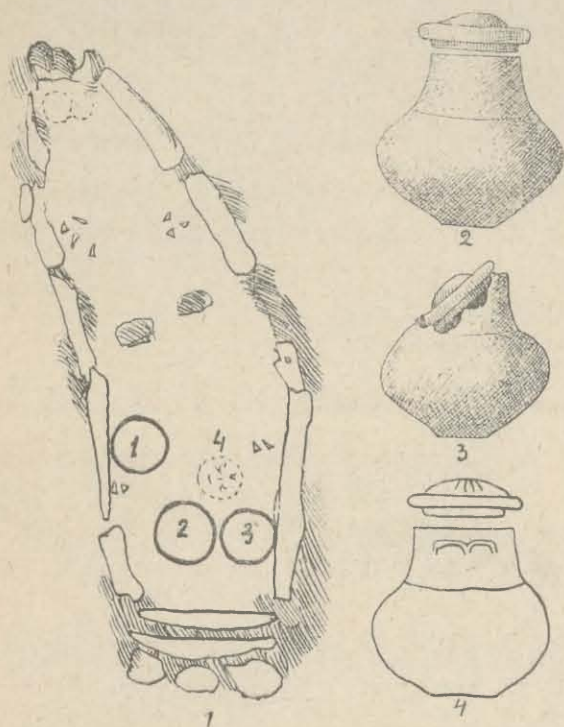

Ryc. 13. Szemud, pow. morski. Cment. II. Grób I — Fig. 13. Szemud distr. Maritime. II cimetière Tombe I.

wymi. W popielnicy znajdowały się kości osoby dorosłej ułożone w porządku anatomicznym. Wśród kości czaszki znajdował się wisiołek trójkątny, żelazny o długości 3,5 cm, szerokości 1,5 cm z otworem na końcu (rys. 21, 2). Przykrywała popielnicę kopulasta pokrywa koloru brunatnego z zakładką. W środku pokrywy jest lekkie wgłębienie, z którego rozchodzą się 4 grupy linii potrójnych tworzące krzyż. Całość otoczona jest naokoło rowkiem. Wymiary: wysokość 4 cm, średnica 16,5 cm.

Grób II (rodzinny, rys. 14, 1) znajdował się w głębokości 35 do 40 cm pod powierzchnią. Skrzynia zbudowana z płyt kamiennych miała dno wyłożone płaskimi kamieniami, na których ustawione były popielnice, zabezpieczone przy dnie kamykami. Z pokrywy grobu częściowo zniszczonej zachowały się trzy mniejsze płyty przykryte kilkoma kamieniami. Skrzynia o osi głównej z północnego zachodu na południe składała się z dwóch części o różnym poziomie.

Zwężała się ona w kierunku północno-zachodnim. Ścianę południową tworzyły dwie płyty podparte trzema kamieniami, a północno-zachodnią ścianę kamienie polne. Wymiary: długość 190 cm, szerokość środkowa 70 cm, szerokość w stronie północno-zachodniej

40 cm, szerokość w stronie południowej 55 cm. W wyższej części grobu natrafiono na kilka skorup naczyń, kości, część ciemnej pokrywy kopulastej z zakładką i ucho popielnicy z trzema otworkami (rys. 14, 5). W pierwszym otworku ucha znajdowały się dwa pierścienie a w następnych po jednym. Na nich nanizane były

paciorki bursztynowe i brązowy wisiołek gruszkowaty. W części niższej skrzyni stały cztery popielnice.

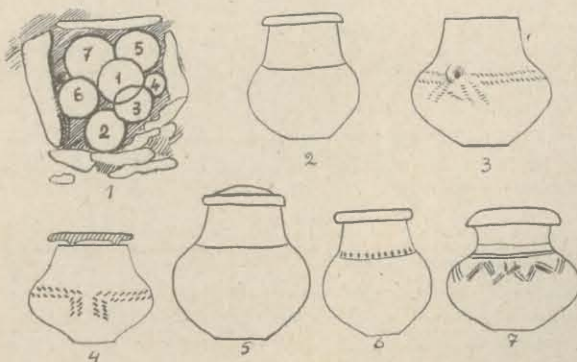
1. Popielnica (rys. 14, 2) gruszkowata z wyodrębnioną szyjką o powierzchni gładzonej, koloru brunatnego zawierała kości złożone w porządku anatomicznym. Brzusiec podparty był kamieniami. Wymiary: wysokość 24 cm, najw. wydęcie 26 cm, średnica dna 8 cm, średnica otworu 12 cm. Przykrywała ją kopulasta pokrywa z zakładką koloru brunatnego. Brzeg jej był nieco podniesiony ku górze. Wymiary: wysokość 5 cm, średnica 15 cm.

2. Popielnica twarzowa (rys. 14, 4) gruszkowata z wyodrębnioną szyjką o powierzchni ciemnej gładzonej zawierała kości dziecka. Nos i łuki oczodołowe ulepione z jednego waleczka glinianego. Dno naczynia okolone kamykami. Wymiary: wysokość 18 cm, najw. wydęcie 18 cm, średnica otworu 10,5 cm, średnica dna 7 cm. Popielnica przykryta była kopulastą pokrywą z zakładką. W przedniej części pokrywy ozdoba w postaci linii biegnących prosto ku twarzy. Wymiary: wysokość 4 cm, średnica 12 cm.

3. Popielnica oznaczona nr. 4 na planie grobu była całkiem zniszczona, a pozostałe skorupy wskazywały, że miała powierzchnię chropowatą.

4. Popielnica (rys. 14, 3) gruszkowata z wyodrębnioną szyjką, gładzona koloru brunatnego, zawierała kości osoby dorosłej. Dno okalały kamyki. Wymiary: wysokość 25 cm, najw. wydęcie 26 cm, średnica dna 8 cm, średnica otworu 13,5 cm. Pokrywa kopulasta z zakładką zaopatrzona między zakładką a brzegiem pokrywy w wyżłobienie na szyjkę popielnicy. Wymiary: wysokość 4 cm, średnica 16 cm.

Grób III (rodzinny, rys. 15, 1) w głębokości 35 do 40 cm pod powierzchnią. Skrzynia zbudowana z płyt kamiennych o osi głównej z północy na południe, przykryta była dwiema pły-

Ryc. 15. Sze m u d, pow. morski. Cment. II, grób III. — Fig. 15. Sze m u d, distr. Maritime. II cimetièrre, tombe III.

tami o różnych wymiarach oraz kamieniami polnymi. Ściany jej zbiegały się do siebie nieco w stronie południowej, gdzie występowało większe zgrupowanie kamieni. Wymiary: długość 65 cm, szerokość przy ścianie północnej 60 cm, szerokość przy ścianie południowej 50 cm, głębokość 60 cm. Wewnątrz grobu znajdowało się 7 naczyń w piasku, a dna naczyń obstawione były kamykami z wyjątkiem popielnicy nr 1, która stała górą nad popielnicami nr 3, 5, 6 i 7 w piasku.

1. Popielnica (rys. 15, 7) z zaokrąglonym brzuścem i wyodrębnioną szyjką lekko rozszerzoną była koloru brązowego o powierzchni gładzonej. U nasady szyjki dwie linie, a pod nimi potrójne pasmo zygzakowate w niektórych miejscach przerywane. Na brzuścu w górnej części umieszczone dwa przeciwległe uszka. Znajdowały się w niej kości osoby dorosłej. Wymiary: wysokość 25 cm, najw. wyđęcie 27 cm, średnica dna 10 cm, średnica otworu 15 cm. Lekko kopulasta pokrywa z zakładką przykrywała popielnicę. Wymiary: wysokość 4,5 cm, średnica 17 cm.

2. Popielnica (rys. 15, 5) gruszkowata o powierzchni gładzonej, koloru brązowego zawierała kości osoby dorosłej. Wymiary: wysokość 18 cm, najw. wyđęcie 18 cm, średnica dna 7 cm, średnica otworu 9 cm. Popielnicę przykrywała niska pokrywa kopulasta z zakładką. Wymiary: wysokość z zakładką 3 cm, średnica 11 cm.

3. Popielnica (rys. 15, 6) brązowa, z szyjką zwężającą się ku górze o powierzchni gładzonej. Wnętrze w niektórych miejscach ciemne, niezbyt starannie gładzone, wskazywało, że ściany popielnicy zlepione były z taśm glinianych biegnących spiralnie. Wymiary: wysokość 22,5 cm, najw. wyđęcie 22,5 cm, średnica otworu 13 cm, średnica dna 9 cm. Przykrywa popielnicy płaska z zakładką. Wymiary: wysokość 2,8 cm, średnica 15 cm.

4. Popielnica brązowa (rys. 15, 4) z brzuścem białym o powierzchni gładzonej. Górną część brzuśca zdobia dwa pasma poziome kresk ukośnych, z których w jednym miejscu opadają dwa podobne pasma pionowe. Wymiary: wysokość 22 cm, najw. wyđęcie 27,5 cm, średnica otworu 14 cm, średnica dna 10 cm. Na popielnicy płaska pokrywa z zakładką. Wymiary: wysokość 3,5 cm, średnica 16 cm.

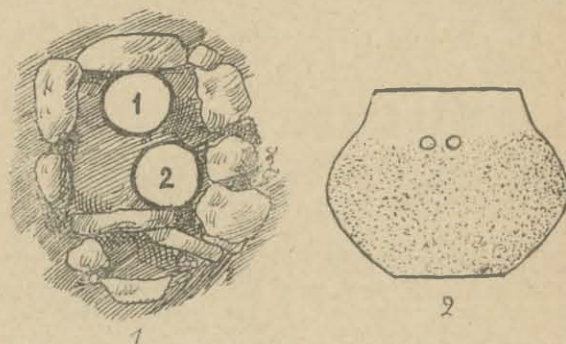
5. Popielnica (rys. 15, 3) brązowa, białasta, o powierzchni gładzonej z szyjką zwężającą się ku górze posiada u nasady szyjki dwa przeciwległe uszka. Na ich wysokości biegną dwa pasma kresk ukośnych, z których zwieszają się przy uszkach pasemka podobne, rozchodzące się promienisto. Wymiary: wysokość 24 cm, najw. wyđęcie 26 cm, średnica dna 8 cm, średnica

otworu 12 cm. Pokrywa płaska uległa zupełnie zniszczeniu.

6. Gruszkowata popielnica (rys. 15, 2) posiadała powierzchnię gładzoną, brązową. Wymiary: wysokość 25 cm, najw. wyđęcie 23 cm, średnica otworu 14 cm, średnica dna 9 cm. Przykryta była płaską pokrywą z zakładką. Wymiary: wysokość z zakładką 3 cm, średnica 16 cm.

7. Popielnica nr 1, która stała na 4 innych popielnicach, uległa zniszczeniu. Skorupy jej wskazywały, że była białasta i miała brzusec chropowaty a szyjkę gładzoną. Pokrywa miała brzeg nieco wygięty na zewnątrz i uszko.

Grób IV (rodzinny) znajdował się w głębokości 35 cm pod powierzchnią (rys. 16, 1).

Ryc. 16. Szem u d, pow. morski. Cment. II, grób IV. — Fig. 16. Szem u d, distr. Maritime. II cimetière, tombe IV.

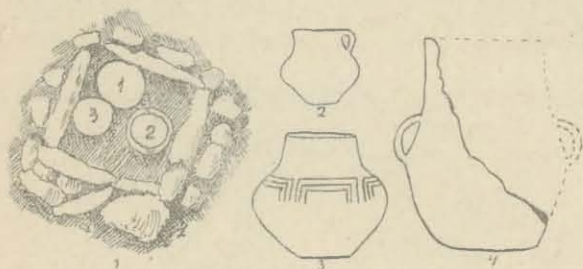
Skrzynia zbudowana z większych kamieni miała os główną z północy na południe. Ściana południowa krótsza zabezpieczona była dodatkowymi kamieniami. Dno było wyłożone dwiema małymi płytami, a nakrycie tworzyła jedna płyta. Wymiary: wysokość 55 cm, szerokość w stronie południowej 40 cm, szerokość w stronie północnej 40 cm, głębokość 40 cm. Wnętrze skrzyni wypełniał piasek i stały tam dwie popielnice. Popielnica białasta (rys. 16, 2) koloru brązowego miała brzusec chropowaty, zdobiony dwoma guzkami i gładzoną szyjkę. Wymiary: wysokość 25 cm, najw. wyđęcie 27 cm, średnica dna 18 cm, średnica otworu 14 cm. Dno obstawione było kamykami. Popielnicę przykrywała misa brązowa, po której pozostały tylko resztki skorup. Druga popielnica uległa zniszczeniu.

Grób V (jednostkowy) został zniszczony przy pracach rolnych, tak że trudno jest coś pewnego o nim napisać. Między rozrzuconymi kamieniami znaleziono brązowy kawałek skorupy, pochodzący z dna popielnicy.

Grób VI (rodzinny) znajdował się od 35 do 40 cm pod powierzchnią. Skrzynię tworzyły płyty kamienne, schodzące się nieco w stronie

południowo-zachodniej (rys. 17, 1). Oś główna skierowana z północnego wschodu na południowy zachód. Skrzynię nakrywała płyta. Ściany wyłożone były kamieniami. Wnętrze skrzyni wypełniał piasek. Na dużej płycie stały w środku trzy popielnice. Wymiary grobu: długość 60 cm, szerokość ściany północno-wschodniej 55 cm, szerokość ściany południowo-zachodniej 50 cm, głębokość 40 cm.

w żółtym piasku. Była w przekroju nieckowata a grubość jej wynosiła 25 cm. Pod przepaloną warstwą ziemi znajdowała się duża zakopcona płyta (nakrycie grobu rys. 18), otoczona kamieniami polnymi. Pod nią odkryto skrzynię zbudowaną z płyt kamiennych o osi głównej z północy na południe. Boki z trzech stron umocnione były kamieniami polnymi, ułożonymi w większej ilości przy ścianie południowej (rys. 19, 1). Wymiary: długość 40 cm,

Ryc. 17. Szemud, pow. morski. Cment. II, grób VI.
— Fig. 17. Szemud, distr. Maritime. II cimetière, tombe VI.

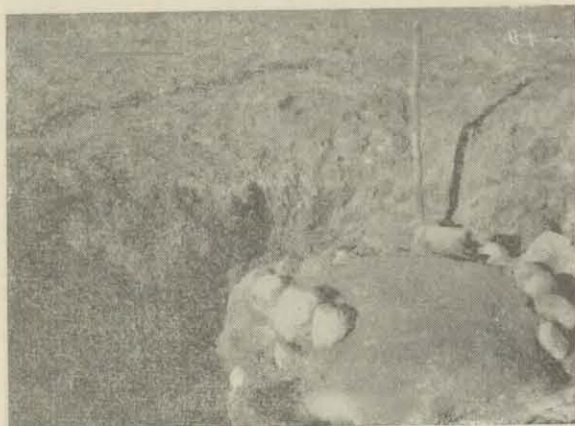
1. Popielnica (rys. 17, 3) koloru brązowego, o powierzchni gładzonej posiadała brzusiec zaokrąglony i szyjkę zwężającą się ku górze. Górną część brzusca, począwszy od nasady szyjki, zdobią potrójne ryte linie załamujące się pod kątem prostym. Wymiary: wysokość 24 cm, najw. wydęcie 26 cm, średnica otworu 12 cm, średnica dna 8 cm. Przykrywała ją płaska pokrywa z zakładką, po której pozostały tylko resztki skorup.

2. Popielnica (rys. 17, 4) koloru czerwono-brązowego ma kształt beczkowaty, szyjkę zwężającą się ku górze i dwa ucha umieszczone powyżej największej wydętości. Szyjka jest gładzona pionowo, a brzusiec poziomo. Na dnie popielnicy znajduje się otwór. Wymiary: wysokość 25 cm, najw. wydęcie 20 cm, średnica dna 12,5 cm, średnica otworu w przybliżeniu 15 cm. Na popielnicy ustawiona była misa otworem do góry, ze słabym wgięciem pod krawędzią z dolepieniem ślepym uszkiem. Wymiary: wysokość 6,5 cm, średnica otworu 18,5 cm.

3. Ostatnia popielnica (rys. 17, 2) to kubek o gładzonej, ciemnej powierzchni z brzuskiem płaskokulistym, cylindryczną szyjką i taśmowatym uchem. W naczyniu tym znajdowały się kości dziecka. Wymiary: wysokość 12 cm, najw. wydęcie 11 cm, średnica dna 5 cm, średnica otworu 6,5 cm.

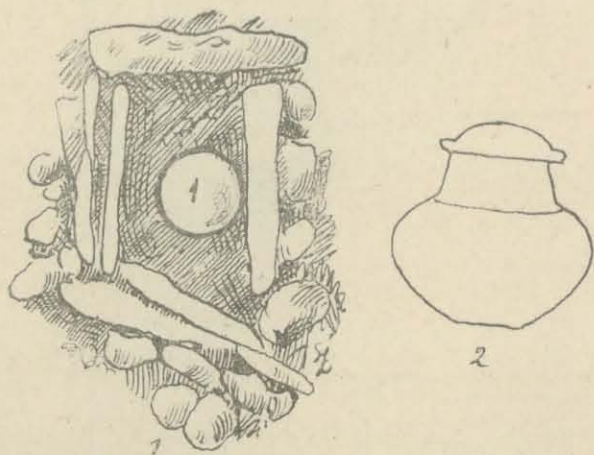
Grób VII został doszczętnie zburzony.

Grób VIII (jednostkowy) znajdował się 40 cm pod powierzchnią. Po usunięciu warstwy ziemi o grubości 15 cm natrafiono na ciemną plamę

Ryc. 18. Szemud, pow. morski. Cment. II, grób VIII.
— Fig. 16. Szemud, distr. Maritime. II cimetière, tombe VIII.

szerokość przy ścianie północnej 40 cm, szerokość przy ścianie południowej 45 cm, głębokość 35 cm. Na dnie skrzyni znajdowała się płyta kamienna, na której stała brązowa popielnica (rys. 19, 2), gruszkowata, z szyjką lekko zwężającą się ku górze. Powierzchnia popielnicy

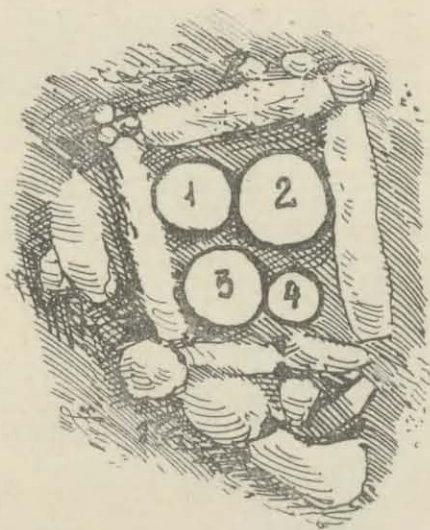
Ryc. 19. Szemud, pow. morski. Cment. II, grób VIII.
— Fig. 19. Szemud, distr. Maritime. II cimetière, tombe VIII.

gładzona. Wymiary: wysokość 26 cm, najw. wydęcie 24 cm, średnica otworu 12 cm, średnica dna 10 cm. Kopulasta pokrywa popielnicy była koloru ciemnego z zakładką. Wymiary: wysokość 4 cm, średnica 15 cm.

Grób IX (rodzinny) znajdował się na głębokości 30 cm pod powierzchnią ziemi (rys. 20, 1). Skrzynia składała się z płyt kamiennych o osi

1

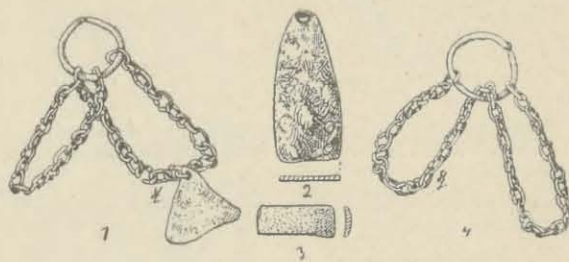
2

Ryc. 20. Szemud, pow. morski. Cment. II, grób IX — Fig. 20. Szemud, distr. Maritime. II cimetière, tombe IX.

głównej z północy na południe. Z trzech stron ściany obstawione były kamieniami polnymi, umieszczonymi w większej ilości przy ścianie południowej. Dno skrzyni tworzyła płyta kamienna, podobnież i jej wierzch. Wnętrze jej

wypełniały 4 popielnice, obsypane piaskiem. Wymiary: długość 70 cm, szerokość w stronie północnej 50 cm, szerokość w stronie południowej 40 cm, głębokość 40 cm (rys. 20, 2).

Z popielnic trzy były zniszczone. Pozostała popielnica jest twarzowa (rys. 21, 5) kształtu gruszkowatego z powierzchnią niestarannie gładzoną, koloru brunatnego. W niewielkiej odległości od górnej krawędzi otworu są zaznaczone oczy w postaci kóelek. Nad nimi łuki nadczołowe wraz z nosem wymodelowane z gliny, tworzącej ścianę szyjki. Z boku widnieją ślady po uszach. Wymiary: wysokość 14 cm, najw. wydęcie 14,5 cm, średnica dna 6 cm, średnica otworu 6,5 cm. W popielnicy znajdowały się

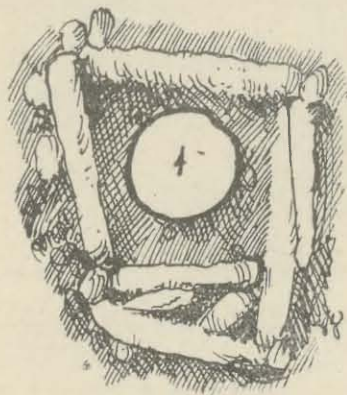
5

Ryc. 21. Szemud, pow. morski. Cment. II, nr 1 i 3—5 z gr. IX, nr 2 z gr. I. 1 i 3—4 ozdoby brązowe, 2 wisiorek żelazny, 5 urna twarzowa. — Fig. 21. Szemud, distr. Maritime. II cimetière. 1 et 3—5 tombe IX. 2 tombe I. 1 et 3—4 parure de bronze, 2 pendeloque de fer, 5 urne à visage.

kości dziecka. Pokrywa kopulasta bez zakładki. Popielnica była w skrzyni zwrócona twarzą na północ. Kolor zniszczonych popielnic był brunatny, jak widać było ze skorup. Między kośćmi popielnicy twarzowej znaleziono parę kolczyków łańcuszkowych (rys. 21, 1 i 4) i ułamek taśmy brązowej (rys. 21, 3).

Grób X (jednostkowy, rys. 22, 1) znajdował się w głębokości 40 cm pod powierzchnią. Skrzynia o osi głównej z północy na południe zbudowana była z płyt kamiennych i zwęzła

się nieco ku południowi. Dwie ściany, zachodnią i południową, zabezpieczały kamienie. Dno i nakrycie było z płyt kamiennych. W środku był piasek. Wymiary: Długość 60 cm, szerokość w stronie północnej 50 cm, szerokość w stronie południowej 40 cm, głębokość 40 cm. Stała w niej gruszkowata popielnica twarzowa (rys. 22, 2) z szyjką zwężającą się ku górze. Powierzchnia gładzona koloru ciemnego. Szyjka od brzuśca oddzielona wgłębieniem. Tuż przy krawędzi głównego otworu znajdują się wypu-

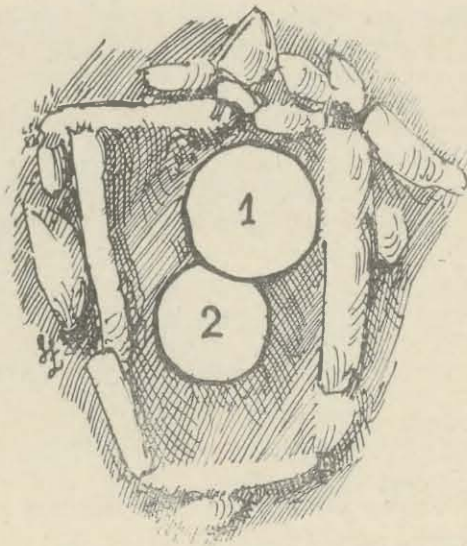

Ryc. 22. S z e m u d, pow. morski. Cment. II, grób X.
— Fig. 22. S z e m u d, distr. Maritime. II cimetière, tombe X.

kle oczy i nos. Z jednej strony widoczne ucho w postaci wałka glinianego z otworem a z drugiego zachował się tylko ślad. Wymiary: wysokość 27 cm, najw. wydęcie 30 cm, średnica otworu 12 cm, wysokość szyjki 9 cm. Zawierała kości osobnika dorosłego. Dno obstawione było kamieniami. Popielnicę pokrywała kopulasta pokrywa z zakładką.

Grób XI znajdował się w głębokości 40 cm pod powierzchnią. Skrzynia zbudowana była z płyt kamiennych ustawionych w czworobok

(rys. 23) i zwężała się w stronę południową. Oś główna skierowana z północy na południe. Dno podobnie jak i nakrycie grobu było z płyt ka-

Ryc. 23. S z e m u d pow. morski. Cment. II, grób XI.
— Fig. 23. S z e m u d, distr. Maritime. II cimetière, tombe XI.

miennych. Wymiary: długość 90 cm, szerokość w stronie południowej 60 cm, szerokość w stronie północnej 50 cm, głębokość 40 cm. W skrzyni umieszczone były dwie popielnice, które uległy całkowitemu zniszczeniu. Były one koloru brunatnego o gładzonej powierzchni i przykryte najprawdopodobniej kopulastymi pokrywami. Mimo dokładnego zbadania wnętrza skrzyni nie znaleziono w niej kości, jak również nie było ich w pobliżu.

Charakterystyka materiału.

C e r a m i k a.

Przy rozpatrywaniu ceramiki z cmentarzyska grobów skrzynkowych w Szemudzie na podstawie kształtu naczyń można wyodrębnić pewne typy naczyń:

a) naczynia przysadziste z krótką szyjką, zlewającą się z brzuścem (rys. 5, 7, rys. 6, 3, rys. 7, 2, rys. 10, 4, rys. 13, 2, rys. 15, 4)

b) naczynia gruszkowate (rys. 3, rys. 5, 2 i a, rys. 6, 2, rys. 9, 2, rys. 10, 2—3 i 5, rys. 14, 2—3, rys. 15, 2 i 5—6, rys. 19, 2, rys. 20, 5, rys. 22, 2)

c) popielnice baniaste z chropowatym brzuścem i gładzoną szyjką (rys. 5, 5—6, rys. 7, 3 i rys. 16, 2)

d) naczynia beczułkowate z dwoma uchami (rys. 17, 4)

e) kubki z kulistym brzuścem i taśmowatym uchem (rys. 5, 3—4 i rys. 17, 2)

f) misy z uszkami i szyjką wgiętą do środka.

Do najpiękniejszych okazów należy zaliczyć popielnice gruszkowate, posiadające często na szyjce wyobrażenie twarzy ludzkiej. Okazy z uszami zdobionymi kołczykami są urnami kobiecymi (rys. 3, rys. 5 a, rys. 14, 5, rys. 22). Popielnice z grobu IV i V na cmentarzysku I (rys. 6, 2 i 7, 4) mieściły popioły mężczyzny. Datowane są na okres Hallstatt D Reineckego²⁾. Współczesne z tymi popielnicami są podobne kształtem naczynia bez wyobrażenia twarzy ludzkiej. Pierwsze i drugie popielnice są przykryte pokrywami kopulastymi.

Nieco wcześniej datować należy gruszkowate lub baniaste popielnice z płaskimi pokrywami, zdobione nieraz ornamentem pseudosznurowym (rys. 10, 4 oraz rys. 15, 2, 4 i 6). Pochodzą one zapewne z okresu Hallstatt C.

Do młodszych czasów zalicza się zazwyczaj szerokokotworowe naczynia z chropowatym brzuścem i krótką gładzoną szyjką, przykrywane zwykle misami. Niektóre z nich (rys. 5, 5 i 16, 2) na brzuścu posiadają guzki, jako naśladownictwo uszu, zabezpieczające naczynia przed wysunięciem się z ręki. U nasady szyi innej popielnicy (rys. 7, 3) umieszczony jest wałek gliniany skośnie karbowany jako naśladownictwo naszyjnika. W dwóch grobach (cment. I, gr. III i IV) naczynia te znalazły się w towarzystwie urn twarzowych, ale pamiętać należy, że groby skrzynkowe były używane zwykle przez dłuższy okres czasu, nie stanowią zatem znalezisk zwartych. Że grób II sięga częściowo młodszych czasów, wskazuje też obecność 2 przystawek, których poza tym z Szemud nie znamy, bo kubek z gr. VI na cment. II (rys. 17, 2) służył jako popielnica dziecięca.

Misy posiadają kształt półkulek z płaskim dnem i wgięciem poniżej brzegu. We wgięciu tym znajdują się uszka. U jednej misy stwierdzono zamiast uszka wałeczek gliniany, będący jego wyobrażeniem. Powierzchnię mają gładzoną koloru brunatnego.

Kubki mają płaskokulisty brzusec, cylindryczną szyjkę z uchem taśmowatym nie wystającym ponad krawędź naczynia (rys. 5, 3—4 i rys. 17, 2). Jeden z nich (rys. 5, 4) u nasady szyjki posiada ozdobę paznokciową. Wykonano je z gliny brunatnej o powierzchni gładzonej.

Najciekawszy rodzaj naczyń z naszego cmentarzyska przedstawiają urny twarzowe, pouczają nas bowiem o stroju i ozdobach ówczesnej ludności Pomorza. Dowiadujemy się z nich np. o zwyczaju noszenia kołczyków przez niewia-

sty (rys. 5, 9, rys. 13, 2, rys. 22, 2), o zdobieniu szyi naszyjnikami złożonymi z większej ilości pierścieni (rys. 3, rys. 5, 2 i a, rys. 7, 4, rys. 9, 2), o noszeniu pasów przez kobiety (rys. 3), o używaniu szpil do zapinania szat, przy czym kobiety używały tylko jednej szpili (rys. 3), a mężczyźni dwóch (rys. 6, 2 i rys. 7, 4), o znajomości grzebieni (rys. 5 a) o noszeniu wąsów przez mężczyzn (rys. 6, 2). Znalezienie brzytwy w grobie X (rys. 11, 1) wskazuje, że mężczyźni golili brodę. Na podstawie rysunków na pokrywach naczyń możemy wysnuwać pewne wnioski o wyglądzie nakryć głowy czy nawet fryzury. Np. rysunek na pokrywie popielnicy twarzowej, wyobrażonej w rys. 5, 2, mógłby wskazywać, że włosy były tu opuszczone na czoło i przepasane środkiem wstęgą zdobioną kątami wsuwany.

Z innych ornamentów występują w Szemudzie ozdoby frędzlowate (rys. 5, 2, rys. 6, 2, rys. 9, 2), łuczki (rys. 5, 2, rys. 7, 4) motywy jodełki (rys. 5, 2), linie proste, ornamenty pseudosznurowe, odciskane skośnie żłobkowanym naszyjnikiem (rys. 6, 3 i 15, 3—4), kąty wsuwane w siebie (rys. 5, 2, rys. 10, 4), zygzaki (rys. 10, 2, rys. 15, 7), krzyże (rys. 8, 3, rys. 13, 2 i, wałki (rys. 7, 3) i guzki nalepiane (rys. 5, 5 i 16, 2).

Sposób wykonania naczyń i zdobin.

Do wyrobu naczyń używano gliny z przymieszką granitu. Wykonywano je z wolnej ręki. Dno i zaczątek ścian wygniatano, a następnie nakładano pasma gliny, co widać wyraźnie u dwu naczyń, gdzie granice między taśmami nie zostały na stronie wewnętrznej usunięte przy pomocy gładzików. Wygładzanie powierzchni naczyń uskuteczniano zaraz po ulepieniu naczynia, a potem pokrywano je zdobinami przed wypalaniem. Gdyby powierzchnię naczyń ozdabiano po wypalaniu ich, to powstałyby odpryski a przy naszych okazach tego nie stwierdzono. Zdobiny były wykonane ostrymi patyczkami lub szpilami, dobrze się do tego celu nadającymi. Przy jednej popielnicy (tabl. 8, rys. 3) zastosowano sposób wygniatania szczegółów twarzy ze ścian naczyń, inne zaś naczynia mają nos i uszy przyklepione. Ciemne zabarwienie powierzchni naczyń uskuteczniano w ten sposób, że do wypału dodawano drewna sosnowego, a wydzielany kopeć czernił naczynie. Potem wygładzono zakopcone ściany gładzikiem i tak powstawała błyszcząca powierzchnia naczynia.

Wyroby metalowe.

Cmentarzyska w Szemudzie pod względem wyrobów metalowych przedstawiają się na ogół dosyć ubogo. Pierwsze miejsce zajmują brązo-

²⁾ J. Kostrzewski: Datowana urna twarzowa z Rządkowa w pow. chodzieskim (Z otchłani wieków, XI, 1936, str. 53.

we kolczyki pierścieniowate charakterystyczne dla kultury pomorskiej. Rzadsze są kolczyki łańcuszkowe z blaszkami trójkątnymi (tabl. 4, rys. 3, 6) wykonane bardzo starannie. Małe ogniwka przy łańcuszkach świadczą o używaniu miniaturowanych narzędzi przy ich wyrobie. Długość zwisających łańcuszków waha się między 3,5 cm a 4,2 cm. Łańcuszki jak i pierścienie (kolczyki) robiono w ten sposób, że odlewano drucik w formie niszczej, cięto narzędziem (dłuteczkiem) na równe części i zawijano w ogniwka. W skład ozdób uszu wchodził paciorek gruszkowaty (rys. 14, 5) zapożyczony z południa³⁾. Mamy jeszcze trójkątną żelazną blaszkę z otworem na końcu do umieszczenia pierścienia (rys. 21, 2), która służyła do ozdoby uszu. Z ozdób na szyję należy wymienić część naszyjnika brązowego (rys. 11, 2) o przekroju kolistym, znalezionej w grobie X. Z przyborów toaletowych mamy żelazną brzytwę trapezowatą (rys. 11, 1) znalezionej w grobie X. Była ona własnością mężczyzny. Brzytwy te są naśladownictwem prototypów brązowych łużyckich, a były w użyciu we wczesnej epoce żelaznej⁴⁾. Ułamek taśmy brązowej znalezionej w grobie IX na cment. II (rys. 21, 3) jest najprawdopodobniej pozostałością bransoletki spiralnej. Z wyjątkiem kolczyków u popielnicy z grobu I (rys. 3) i z grobu II z cment. II (rys. 14, 5), na wszystkich innych przedmiotach metalowych mamy ślady ognia stosu.

Groby.

Na cmentarzysko wybrano wzgórze piaszczyste (rys. 1), położone w pobliżu rzeki Gościcino. Na zboczach wzgórza rozmieszczono groby skrzynkowe. Wierchołek góry był wolny od grobów, jak wykazały badania. Ogółem odkryto 21 grobów, z tego kilka było zniszczonych.

Wszystkie groby znajdowały się w głębokości mniej więcej 30—40 cm pod powierzchnią. Zbudowane były z płyt kamiennych na ogół starannie zestawionych, a luki między płytami wypełniały mniejsze kamienie. U kilku skrzyń niektóre ściany były podwójne (rys. 4, rys. 6, 1, rys. 13, 1, rys. 14, 1, rys. 19, 1, rys. 22, 1). We wszystkich grobach ściany skrzyń zbiegały się lekko do siebie i w tych miejscach miały największe zgrupowanie kamieni polnych. Zjawisko to związane jest z zakończeniem grobu, które zależy od pochyłości terenu. Tutaj znajduje się ściana ruchoma, którą w miarę potrzeby usuwano, wkładając do grobu dalsze popielnice. Potwierdzeniem tego jest układ naczyń

w skrzyniach np. w grobie V cment. I (rys. 7, 1), gdzie przy szerszej ścianie poprzecznej stoją naczynia wcześniejszego typu (urny twarzowe), a bliżej końca grobu późniejsze naczynia baniaste z chropowatym brzuścem. Skrzynie grobowe ze zwięzającymi się ścianami znamy m. i. z Żelewa i Oksywia w pow. morskim, Gościeradza w pow. bydgoskim i z Niemierzyc w pow. nowotomyskim.

Spotykamy się również na tym cmentarzysku z powiększeniem grobów w miarę przybywania popielnic ze szczątkami zmarłego. Do takich grobów zaliczamy grób IV z cment. I (rys. 6, 1), na co wskazuje dno skrzyni, które w przeważnej części jest z gliny a reszta z piasku. Analogiczny grób znany z Nowego Dworu w pow. kartuskim⁵⁾. Dalszą wskazówką jest tu brak płyt u progu, które użyto na przedłużenie skrzyni grobu, zastępując próg kamieniami polnymi.

Przy grobie II cment. II (rys. 14, 1) mamy przybudówkę nieco odmienną, ponieważ część wcześniejsza grobu (według ceramiki) znajduje się na poziomie wyższym, a późniejsza na poziomie niższym. Groby z przybudówkami występują np. w Gościeradzu w pow. bydgoskim⁶⁾, w Jabłkowie w pow. wągrowieckim⁷⁾ i w Niemierzycach w pow. nowotomyskim⁸⁾. Przy innym grobie (rys. 15, 1) nie zadano sobie trudu powiększania skrzyni celem umieszczenia nowej popielnicy, lecz ustawiono ją na innych popielnicach, stwarzając rodzaj piętra. Ze względu na ilość popielnic w grobach wyodrębniamy groby rodzinne i jednostkowe. Groby jednostkowe z cmentarzysk szemudzkich (rys. 13, 1, rys. 19, 1 i rys. 22, 1) pochodzą z wczesnego okresu żelaznego, ponieważ mieściły w sobie popielnice twarzowe i podobne im kształtem popielnice bez wyobrażenia twarzy. Pojawienie się w grobach obok popielnicy przystawek (rys. 5, 3—4) jest wynikiem wpływu kultury łużyckiej a charakterystyczne dla okresu lateńskiego. Wyjątkowo kości wsypywano nie tylko do popielnic, lecz i do kubków (rys. 17, 2). Kości przed włożeniem do popielnicy przemywano, co ułatwiało bliskość rzeki, przepływającej obok cmentarzyska i układano w porządku anatomicznym. Zwyczaj składania kości w popielnicy w porząd-

³⁾ A. Lissauer: Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen str. 65.

⁴⁾ G. Ossowski: Zabytki przedhistoryczne ziem polskich, tabl. II. fig. 14.

⁵⁾ J. Kostrzewski: Les fibules du type de la Certosa en Pologne. (Spomenica u počast. prof. Gorjanovic-Krambergera), str. 513.

⁶⁾ J. Kostrzewski: O wzajemnych stosunkach kultury łużyckiej i kultury grobów skrzynkowych, (Slavia Occidentalis III—IV, str. 264—265.

⁷⁾ W. Hensel: Cmentarzysko kultury grobów skrzynkowych w Jabłkowie, w pow. wągrowieckim. Przegl. Arch. tom IV, zesz. 1, Rok 1937, str. 88.

⁸⁾ T. Dobrogowski: Grób skrzynkowy z Niemierzyc w pow. nowotomyskim (Przegląd Archeologiczny VI, 268 ryc. 2).

ku anatomicznym znamy wbrew twierdzeniu Petersena także w kulturze łużyckiej⁹⁾.

Ciekawym zjawiskiem jest brak kości w dwu popielnicach z grobu XI (tabl. 7, rys. XI), które były wypełnione jedynie żółtym piaskiem. Najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z kenotafem, grobem symbolicznym, który zbudowano dla dwóch osób, pochodzących z jednej rodziny. Prawdopodobnie zginęły one w nieszczęśliwym wypadku a ciała ich nie odnaleziono.

Wśród kamieni użytych do pokrycia grobów znalazły się w jednym wypadku (grób I, cment. II) także żarna kamienne. Fakt znalezienia się rozcieracza przy żarnach świadczy, że nie użyto tu kamienia żarnowego w braku innego głazu, przydatnego do przykrycia grobu, lecz że żarna te reprezentują dar celowo dany zmarłemu na drogę pośmiertną. Podobne wypadki występowania żarn kamiennych stwierdzono już kilkakrotnie w grobach kultury pomorskiej, a poza tym także w kulturze łużyckiej¹⁰⁾.

Ciekawą rzeczą na cmentarzysku w Szemudzie jest palenisko stwierdzone na płycie grobu VIII, cment. II (rys. 18), które należy zapewne łączyć z rytuałem pogrzebowym, jakkolwiek u pozostałych grobów tego szczegółu nie stwierdzono.

Kamienie, którymi obstawiono dna popielnic, zabezpieczały je przed wywróceniem. Czy piasek, wypełniający skrzynie, spełniał tę samą rolę i czy wogóle był on wsypywany do skrzyń celowo, czy też tylko przedostał się tam z biegiem czasu, przesiąkając tam powoli przez szczeliny skrzyni, trudno rozstrzygnąć. Kamień większych rozmiarów, znaleziony w grobie IX, cment. I, który z góry nie mógł się tam przedostać, gdyż grób był szczelnie przykryty, a jedynie mógł być włożony ręką ludzką, wskazywałby raczej na pierwszą ewentualność.

Jest również ciekawą rzeczą, czy groby były oznaczone na powierzchni. Najprawdopodobniej ze względu na ich rodzinny charakter miały na powierzchni pewne cechy, pozwalające odnaleźć miejsce grobu i wyróżnić grób danej rodziny. Co do rozmieszczenia grobów, to można było stwierdzić, że groby najwcześniejsze występowały na początku pochyłości, młodsze zaś niżej. Należy tu wspomnieć, że od zasady chowania zmarłych na pochyłościach wzniesień od-

biega grób skrzynkowy, znaleziony przez nau- czyciela Jana Starka w Szemudzie na równym terenie tuż przy stawie na polach p. Formelli.

Chronologia.

Do ścisłego datowania cmentarzysk z Szemuda posłuży nam ceramika oraz wyroby metalowe, które odgrywają ważną rolę przy ustalaniu czasu.

Najstarsze groby z cmentarzysk grobów skrzynkowych z Szemuda pochodzą z okresu Hallstatt C (700—550 przed Chr.). Większość ich pochodzi jednak z okresu Hallstatt D (od 550—400 przed Chr.), jak wykazują popielnice twarzowe, charakterystyczne dla danego okresu¹¹⁾, żelazne brzytwy trapezowate¹²⁾ i wisiorki gruszkowate¹³⁾, zdobiny na popielnicach w postaci naszyjników i szpil z tarczą ślimacznicową, które należą do danego okresu¹⁴⁾.

Pojawienie się przystawek w grobach skrzynkowych w postaci kubków¹⁵⁾, popielnic baniastych z chropowatym brzuścem i gładzoną szyjką¹⁶⁾ oraz kubków jako popielnic¹⁷⁾ (tabl. VI, na 3) ustala dolną granicę czasu na wczesny okres lateński.

Przynależność etniczna.

Cmentarzyska opisane należą do kultury pomorskiej, która najliczniej występuje w północnych powiatach woj. pomorskiego, gdzie jest jej kolebka. Pod względem przynależności etnicznej należy ludność grobów skrzynkowych zaliczyć do północnego odłamu Prasnówian¹⁸⁾.

¹¹⁾ Ks. proboszcz Dr Wawrzyniak i Dr J. Kostrzewski: Groby skrzynkowe w Dziekanowicach w pow. gnieźnieńskim. Przgl. Arch. tom IV, Roczn. 10—14, rok 1928—32 str. 94.

¹²⁾ J. Kostrzewski: Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej. Część II Przgl. Arch. tom II, Roczn. 4—6, rok 1922—1924, str. 54.

¹³⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Wydanie II, str. 130.

¹⁴⁾ E. Petersen: Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen. str. 117.

¹⁵⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Wydanie II. str. 141.

¹⁶⁾ Tamże.

¹⁷⁾ E. Petersen: Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen, str. 117.

¹⁸⁾ J. Kostrzewski: Kilka osad kultury grobów skrzynkowych i zagadnienie przynależności etnicznej tej kultury. Przgl. Arch. tom VI, zes. 2—3. (rocznik 20—21). 1938—1939 str. 288

⁹⁾ A. Karpińska: Cmentarzysko typu łużyckiego z młodszego okresu halsztackiego w Poznaniu-Głownej, str. 76.

¹⁰⁾ Walter Frenzel, Werner Radig: Grundriss der Vorgeschichte Sachsens, str. 146.